

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Мовна концептуалізація соціального простору людини

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 5



РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 5



РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2022

УДК 81'37; 003; 81'22, 004.83:316.77

М 74

Рецензент:

Мізін К.І. доктор філологічних наук, професор
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
(м. Переяслав)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 5 від 26 травня 2022 р.)

Колектив авторів: Аладько Д.О., Деменчук О.В., Калініченко М.М., Кучма Т.В.,
Орел І.І., Чеберяк А.М.

М 74 **Мовна концептуалізація соціального простору людини:** колективна
монографія / кол. авт.; голов. ред. О.В. Деменчук. Рівне: РДГУ, 2022. 133 с.
(Історія та сьогодення філологічної науки; т. 5).

Linguistic conceptualisation of person's social space: Collective work
/ auth.; O.V. Demenchuk (ed.). Rivne: RSUH, 2022. 133 p. (History and
Contemporaneity of Philological Science; v. 5).

У колективній монографії представлено розвідки, предметом аналізу яких є проблематика реконструкції мовної соціальної картини світу людини. На матеріалі германських та слов'янських мов (англійська, німецька, польська, українська) розглянуто низку актуальних питань, присвячених семантичному моделюванню соціального простору людини, дослідженню соціальних стереотипів у мовній картині світу, вивченню соціальних ситуацій у структурі дискурсу, аналізу соціальних контекстів як об'єктів інтелектуальної власності.

The collective work deals with the linguistic reconstruction of person's social world. Based on the Germanic and Slavic languages (English, German, Polish, Ukrainian), the paper focuses on the topical issues related to semantic modelling of person's social space, social stereotypes in the linguistic worldview, social situations in the structure of discourse, social contexts as objects of intellectual property.

УДК 81'37; 003; 81'22, 004.83:316.77

ЗМІСТ

**СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ
СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ**

<i>Деменчук О.В.</i> КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЦЕПТИВНИХ НОМІНАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)	5
---	---

СОЦІАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

<i>Аладько Д.О.</i> ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ	33
<i>Кучма Т.В.</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	62
<i>Орел І.І.</i> СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ СТЕРЕОТИПІВ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ	70

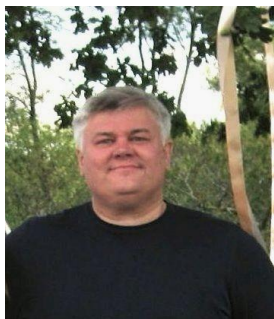
СОЦІАЛЬНІ СИТУАЦІЇ В СТРУКТУРІ ДИСКУРСУ

<i>Чеберяк А.М.</i> РОЛЬОВЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ АДРЕСАНТА ВІДКРИТОГО ЛИСТА: СОЦІАЛЬНА, КОМУНІКАТИВНА, МОВЛЕННЄВА РОЛІ	96
---	----

**СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ
ЯК ОБ'ЄКТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

<i>Калініченко М.М.</i> РЕЦЕПЦІЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ТА ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТАХ	123
---	-----

СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ



Деменчук О.В.

доктор філологічних наук, професор
Рівненський державний гуманітарний університет

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЦЕПТИВНИХ НОМІНАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Вступ

Зміст предметного світу, відображений у семантиці мовного знака, пов'язується з умовою дискретної інтерпретації реальної дійсності, осмислення та «ослівлення» якої базується на уявленнях про світ, у якому «багатоякісний, багатомірний, багаторівневий характер будь-якого об'єкта зумовлює те, що практичний вияв одних аспектів реальності тягне за собою перехід до нових її сфер, утворюючи спрямований процес «утягування» природи у світ людської цивілізації. Відбувається процес дедалі більшого узгодження наших знань про світ із самим цим світом» (Лазарев & Трифонова, 1999, с. 214). Такий погляд є цілком слушним із позицій експерієнціального підходу, який реалізує ідею емпіричного пізнання, пов'язаного з категоризацією і концептуалізацією об'єктів перцептивного простору (П-простору).

Згідно з положеннями Г. Кларка, категоризація П-простору здійснюється за параметрами фізичного простору (тривимірне сприйняття за осями довжини, висоти і ширини), геологічного простору (відчуття сили тяжіння і рівня земної поверхні), біологічного простору (тілесне сприйняття, рух, постава тощо) та соціального простору (спосіб, у який люди взаємодіють один з одним). При цьому структура П-простору відтворюється (*will be preserved*) у мовному просторі (М-просторі). «Будь-які властивості, які є в М-просторі, повинні бути й у П-просторі» (Clark, 1973, р. 28). На сьогодні також існує переконання, що категоризацію перцептивного простору слід

розглядати з огляду на культурно-історичні корені наших знань та нейрофізіологічні механізми людини (Величковский, 2009, с. 12). Зокрема, досліджуючи етапи формування категорій кольору, Р. МакЛорі дійшов висновку, що категоризація кольорів відбувається за аналогією до категоризації часу і простору, які слугують сполучною ланкою між нейронними реакціями на колірні відчуття та їх вербалізованою категоризацією (концепція відома як «теорія перспектив» (vantage theory)). Згідно з цією теорією, ми сприймаємо абстрактну сферу аналогічно до тих усталених або змінних координат, які використовуємо для орієнтації у просторі та часі (MacLaury, 1997, р. 109). Зумовленість категоризації перцептивних об'єктів чинником вибору певної пізнавальної (просторово-часової) позиції суб'єкта спостереження визначає спосіб концептуалізації таких об'єктів у перспективі певного гносеологічного ракурсу. Пор.: «Дивитися на об'єкт – значить селитися в ньому і з нього осягати речі в тих ракурсах, у яких вони до нього звернені» (Мерло-Понти, 1999, с. 103).

Мета розвідки – схарактеризувати особливості мовної концептуалізації соціального простору людини. Матеріалом дослідження слугуватимуть українські, польські та англійські перцептивні (здебільшого колоративні) номінації, які характеризують соціальний світ дискурсу (певну соціальну ситуацію або її фрагмент). Вибір таких номінацій покликаний підтвердити тезу про зумовленість категоризації перцептивного простору чинником параметра соціального простору, а також засвідчити те, що мовна концептуалізація соціального простору – це реалізація різних варіантів світосприйняття людини, осмислення соціальних процесів, відношень, практик і т. ін. (див. Simmel, 1995; Филиппов, 2000; Сорокин, 2005, с. 1-8; Бурдьє, 2007, с. 14-86) із перспективи пізнавальних позицій різних мовних колективів.

1.1. Методологічні засади

Концепція розвідки орієнтована на презумпцію багатовимірності семантичного простору. Відповідно до вихідної гіпотези дослідження допускається, що моделювання семантики мовної одиниці або класу мовних одиниць (перцептивних номінацій) реалізується за зразком комплексу альтернативних ієрархічно упорядкованих семантичних репрезентацій різних мовних вимірів. На цій підставі семантичні моделі перцептивних номінацій осмислюються як теоретичні конструкти, які відображають різні способи концептуалізації ситуації, зокрема й соціальної ситуації.

Семантичні мовні виміри кодують інформацію про пізнавальну цінність учасників ситуації, набір та характер їх відношень, ступінь позиційної активності або важливості актантів, механізми і стратегії розширення концепту соціальної ситуації. «Поняттєва сфера може бути представлена у вигляді метафори багатовимірного простору, конфігурація якого визначається кількістю автономних семантичних вимірів, концепти кожного з яких розміщені на відповідній осі визначеного простору» (Кибрик, 2005, с. 151).

Ключовими параметрами, які відображають особливості концептуалізації соціальної ситуації в українській, польській та англійській мовах, є параметри рольового, комунікативного, таксономічного, референційного та дейктичного типів. У семантиці перцептивної лексики обраних мов рольові параметри засвідчують кодування інформації про типову поведінку учасників ситуації, комунікативні параметри – про ступінь прагматичної значущості (виділення) учасників, таксономічні параметри – про категоріальну (онтологічну) характеристику учасників, референційні параметри – про денотативну (пов'язану з правильним ототожненням референта) характеристику учасників, дейктичні параметри – про позиційну (просторову або часову) характеристику учасників (Деменчук, 2015, с. 129).

Інформаційний підхід до розгляду мовних явищ передбачає необхідність відповідного опису цих явищ, що в контексті загальної проблеми «мова і мислення» зводиться до розроблення моделі значення, яка слугувала б не лише репрезентантом семантичної структури певної мовної одиниці, а й маркером тієї поняттєвої сутності, яка безпосередньо вербалізується в семантиці мовного знака. «У когнітивній лінгвістиці зв'язок мови і мислення розглядається вже не стільки як методологічна рамка, фактично він експлікується в поняттєвому апараті, семантика мовних одиниць описується в термінах, які характеризують власне мислення» (Кронгауз, 2001, с. 104).

1.2. Моделі концептів соціальних ситуацій в обсязі перцептивних номінацій

Моделі концептів соціальних ситуацій характеризуємо як теоретичні конструкти, що засвідчують результат мовного осмислення соціального світу дискурсу в аспекті гносеологічних, ситуативних, комунікативних і дериваційних стратегій номінатора.

Такий підхід співвідноситься з розширеним тлумаченням поняття концептуалізації, яка, як вважають, охоплює «усталені та нові концепти; сенсорний, руховий та емоційний досвід; установлення безпосереднього контексту (суспільного, фізичного і мовного)» (Ченки, 2002, с. 357).

Зважаючи на розширене тлумачення поняття концептуалізації, виокремлюємо психологічну, темпоральну, таксономічну, аксіологічну та семіотичну моделі концептів соціальних ситуацій.

I. ПСИХОЛОГІЧНА модель відтворює інформацію про сприйняття учасників соціальних ситуацій.

A. У зовнішньому полі спостерігача (сприйняття учасників соціальних ситуацій у просторовій перспективі за параметрами місцеположення, дистанції, сектора спостереження і т. ін.), напр., сукупність людей на відстані сприймаємо як розмиту невиразну масу, пор.: укр. *До снігу всі фашисти сприймалися суцільною, одноликою масою* (КТУМ); пол. *czarniawa «tłum ludzi»: Nie patrząc na tę czarniawę mrowiącą tu się na pokładzie statku, wydał krótkie rozkazy załodze* (SJP); *Ruszyli. Szara masa ludzi* (Karpacz-Oboładze & Kuźniak, 2018); англ. *Then my eyesight fails me. A crowd of people agglomerates into one blurry mass* (Kelsey-Sugg, 2020).

B. У внутрішньому полі спостерігача (сприйняття учасників соціальних ситуацій за ознакою, якій приписаний певний конвенціоналізований смисл):

а) сприйняття учасників за функціональною ознакою, пор.: пол. *Z Polski zabrał kapitan Eustazy ze sobą na «Batorym» jego ekscelencję biskupa Karola NIEMIREĘ wraz z dzbanem napełnionym wodą Bałtyku. Wodę tę miał jego ekscelencja w otoczeniu biskupów Stanów Zjednoczonych i dygnitarzy NA OCZACH TYSIĘCY PIELGRZYMÓW WŁAĆ DO WÓD ATLANTYKU, na tle Statui Wolności w Nowym Jorku, dokonując w ten sposób ZAŚLUBIN ATLANTYKU Z BAŁTYKIEM* (KJP);

б) сприйняття учасників за структурною ознакою, пор.: укр. *Певна частина табличок (ПРОЦЕДУРНА, ЧЕРГОВИЙ ПРОКТОЛОГ, ПРОЗЕКТОРСЬКА) наче і вказувала на теперішнє санаторно-оздоровче призначення закладу, деякі виглядали загалом універсально й ані про що не свідчили (ПЕРШИЙ ЗАСТУПНИК, КАФЕ-ЇДАЛЬНЯ, ПТАХОРИЗКА, АКУМУЛЯТОРНА, ВІДДІЛ СКАРГ І ДОНЕСЕНЬ), ще інші носили цілком звичний у цій країні рекомендаційно-розпорядчий характер (КІМНАТА ДЛЯ ДЕПУТАТІВ, КУРІННЯ ЗАБОРОНЕНО, ЗАКРИТА ПАЛАТА)* (КТУМ);

в) сприйняття учасників у системі відношення «фігура – фон», пор.: англ. *There they were, the three of them, in the doorway of the cottage, rather shadowy but plain enough. The Woman loomed over the group, tall and brown and smiling down at the two mops of black hair – one over a quizzical smile and the other over a scowl. It was a classic holiday picture. The two parents with their rebellious adolescent son. Anyone could have guessed the relationship without a caption* (BNC).

II. ТЕМПОРАЛЬНА модель відтворює інформацію про учасників соціальних ситуацій із позиції їх змін у часі.

A. Зовнішня характеристика учасників соціальних ситуацій (диференціація за зовнішніми перцептивними ознаками, які засвідчують зміну стану учасника):

а) зміна психоемоційного стану учасника, пор.: укр. *Я пригадую, як небіжчик Яків Качура привів колись до мене молоденького сільського вчителя, що дуже мало говорив і ввесь час червонів* (СУМ); пол. *Ale zauważa też, że gdy spogląda na nie, żartuje z nimi młody oficer Godlewski, rumienią się, tracą kontenans, cichną, odwracają oczy* (KJP); англ. *The young blush much more freely than the old. Women blush much more than men. The tendency to blush is inherited* (OED);

б) зміна соціальної ролі учасника, пор.: укр. *Невеличке повітове місто В. перефарбувалося в захисний колір «хакі»* (СУМ); англ. *black «to colour one's face black in order to play the role of a Negro (orig. U.S.)»: They barely had time to get back to the theater to black up for the evening performance* (OED).

Б. Внутрішня характеристика учасників соціальних ситуацій (диференціація за асоціативними ознаками, які засвідчують зміну стану учасника ситуації):

а) зміна соціальної оцінки учасника, пор.: укр. – *Отже, мета комахолюдей проясняється, – зауважив я* (КТУМ); пол. *Sprawa rozświetliła się po przesłuchaniu obu stron konfliktu* (USJP); *The prospect clears, and Warton stands confessed* (OED);

б) зміна соціальної позиції учасника, пор.: укр. *Вони (як той же, приміром, пройдисвіт Гайдучок) завжди серед тих, хто перефарбовується вчасно* (ULIF); пол. *Po konfrontacji oskarżony zaczął mięknąć* (USJP); англ. *He is a sort of man to double-dye himself in guilt by way of vengeance* (OED);

в) зміна соціального статусу учасника, пор.: пол. *Ostatnio pojawiła się plotka, że zamierzasz zmienić barwy klubowe* (KJP).

III. ТАКСОНОМІЧНА модель відтворює інформацію про ідентифікацію учасників соціальних ситуацій.

А. Належність до соціальної групи:

а) політичної (пов'язаної з політикою, з питаннями політики), пор.: укр. *червоний* «перен., політ. Який стосується революційної діяльності; пов'язаний із радянським соціалістичним ладом» (СУМ); пол. *biało-czerwoni* «polska centrolewicowa partia polityczna założona 29 czerwca 2015, zarejestrowana 25 sierpnia 2015, posiadająca koło poselskie w Sejmie VII kadencji» (PLWIKI); англ. *Red Tory* «Canada one of a political group who, while maintaining some conservative principles, yet support many liberal and socialist policies» (OED);

б) інституційної (належність до певної організації, установи, закладу тощо), пор.: укр. *зелені* «ті, хто належить до груп, течій, неурядових та політичних організацій і т. ін., головною метою яких є захист довкілля та гармонія між людиною і природою» (ULIF); пол. *czarny* «członek ugrupowania skrajnie reakcyjnego» (SJP); англ. *green-coat* «one of the scholars in certain charity schools» (OED);

в) професійної (пов'язаної з певною професією або професійною галуззю, професійною діяльністю), пор.: укр. *червонодеревець* «столяр, який виготовляє меблі з червоного дерева або взагалі меблі вищої якості» (СУМ); пол. *białe kołnierzyki* «określenie pracowników zatrudnionych w zawodach niewymagających pracy fizycznej, przede wszystkim urzędników» (EPWN); англ. *pink-collar* «of a job traditionally done by a woman» (CIDE);

г) культової, релігійної (пов'язаної з релігійною діяльністю), пор.: укр. *чорносутанник* «представник католицького духовенства» (СУМ); пол. *purpurat* «kardynał (duchowny katolicki)» (SJP); англ. *black gown* «U.S., an Indian name for a Roman Catholic priest» (OED);

ґ) історичної (пов'язаної з історією, певною історичною подією), пор.: укр. *Чорна рада* «загальна козацька рада, скликана в 1663 р. поблизу Ніжина для обрання гетьмана Лівобережної України, в якій брало участь селянство і міська біднота» (СУМ); пол. *biały* «hist. człowiek o przekonaniach zachowawczych (zwłaszcza w odniesieniu do przeciwników rewolucji w 1917r. w Rosji)» (USJP); англ. *blue-coat* «a soldier in the Federal army during the Civil War. U.S.» (OED);

д) статусної (характеризує соціальний стан людини), пор.: укр. *сіряк* «незаможна людина; бідняк»; *чорна кістка* «люди недворянського походження» (СУМ); пол. *czarny towar* «niewolnicy afrykańscy wystawieni na sprzedaż» (SJP); англ. *grey collar* «elderly individuals working beyond the age of retirement» (WIKI).

Б. Належність до соціально-етнічної групи:

а) національної (належність до певної нації, національності), пор.: укр. *Зауважимо, що у боротьбі за третє місце «жовто-блакитні» на фініші обігнали на 0,5 секунди збірну Росії* (КТУМ); пол. *biało-czerwony* «sportowiec reprezentujący Polskę» (USJP); англ. *bluescap* «a Scot, a Scotchman» (OED);

б) племінної (належність до групи народностей, пов'язаних спільним походженням і спорідненістю мов), пор.: укр. *чорні клобуки* «давньоруська назва торків, печенігів та інших кочових тюркських племен, які з кінця XI ст. жили в південних і південно-східних володіннях Київської Русі» (СУМ); пол. *czerwonoskóry* «Indianin» (USJP); англ. *yellowknife* «a small Athabaskan-speaking North American Indian tribe who traditionally lived northeast of the Great Bear and Great Slave lakes in what is now the Northwest Territories, Canada» (BRIT).

в) расової (належність до групи людей, що мають спільне походження і низку характерних спільних фізичних особливостей, набутих у процесі історичного розвитку під впливом природних і соціальних умов існування), пор.: укр. *чорні* «про людей, які належать до темношкірої раси» (СУМ); пол. *biały człowiek* «człowiek o białej skórze, w odróżnieniu np. od Murzyna lub człowieka o skórze żółtej»; англ. *yellow* «applied chiefly to persons of Asiatic, esp. Oriental, origin, but also in the U.S. to persons of mixed white and Black origin and (freq. as *yaller*) to light-skinned Blacks» (OED).

IV. АКсіологічна модель відтворює інформацію про оцінку учасників соціальних ситуацій:

а) етичну (позитивна або негативна оцінка учасника), пор.: укр. *чорна справа* «підступна, брудна справа, що викликає загальний осуд»; *темний* «який викликає осуд; негативний»: *Куркуленко Пальоха не схотів чесно трудитися, а вдався до спекуляції, до якихось темних махінацій* (СУМ); пол. *ciemny* «wywołujący nieufność; podejrzanu»: *Ciemna sprawa, sprawka; Ciemne intrygi, machinacje; łotr spod ciemnej gwiazdy* «o człowieku bardzo złym, podłym, nikczemnym» (USJP); англ. *black mark* «something you have done that makes people consider you as bad in some way»; *white-van man* «*Brit. colloq.* a male driver of a (typically white) delivery or workman's van, esp. when regarded as an aggressive or bad driver; a driver of such a van regarded as a social type, usually characterized as an ordinary working man with forthright views» (OED);

б) інтелектуальну (оцінка учасника за ознакою розумових якостей, професіональних вмій, навичок тощо), пор.: укр. *світла голова* «розумна, обізнана людина» (СУМ); пол. *blekitna pończocha* «wymansypowana i wykształcona kobieta, interesująca się literaturą i polityką» (PLWIKI); англ. *black gown* «a learned man»; *white hunter* «a white man who hunts big game professionally» (OED);

в) емотивну (емотивна оцінка якостей, поведінки учасника), пор.: укр. *гарячий* «перен. Який легко збуджується; запальний»: *А дочка, на лихо собі, гаряча вдалася: ніколи було не змовчить* (СУМ); пол. *ktoś w gorącej wodzie kąpany* «o człowieku niecierpliwym, poręcznym, porędlwym, impulsywnym»: – *Trudno. Mam nadzieję, że trafi nam się jeszcze szansa zrobienia dobrego interesu. – Niech pan zaczeka! Co pan taki w gorącej wodzie kąpany? Czy ja powiedziałem «nie»? (SFJP)*; англ. *hot-headed* «fig. of an unduly excitable nature or temperament; impetuous, headstrong, fiery, rash»: *Too hot-headed and violent for a diplomatist* (OED);

г) експресивну (оцінка учасника за ознакою образної характеристики), пор.: укр. *жовтодзьоб* «зневажл. молода, недосвідчена, без життєвого досвіду людина»: – *Ти, жовтодзьобе, я тобі зараз покажу, чий це ліс! – кричав старий, хапаючи за рушницю* (ULIF); пол. *żółtodziób* «młody, niedoświadczony chłopak; młokos; smarkacz, chłystek»: *Obecnie każdy «żółtodziób» uważa się za mędrszego od starszych, doświadczonych, żadnego poszanowania nie mają dla wieku* (SJP); англ. *greenhorn* «a raw, inexperienced person, esp. a novice in a trade» (OED);

ґ) естетичну (оцінка учасника з позицій уявлення про прекрасне або огидне), пор.: укр. *синя панчоха* «суха, черства жінка, що втратила чарівність» (СУМ); пол. *czarna* «szczególnie odrażający» (SJP); англ. *black is beautiful* «a slogan asserting pride in Blackness and Black self-awareness» (OED);

д) утилітарну (оцінка учасника за ознакою його практичного використання або невикористання), пор.: укр. *чорний* «не головний, не парадний, признач. для щоденних потреб (про вхід, приміщення і т. ін.)» (СУМ); пол. *zielone światło* «specjalne przywileje, pierwszeństwo dla realizacji czegoś»: *Zapalić zielone światło dla rzemiosła* (USJP); англ. *black bag* «U.S. colloq. applied to activities of the Federal Bureau of Investigation involving illegal entry into premises (the term «black bag» refers to the small bag in which burglars carry their tools)» (OED); *white land* «slang, open land that is not designated for development or change of use, or on which development is not allowed (so called from its being uncoloured on planning maps)» (OED);

е) нормативну (оцінка учасника за ознакою (відхилення від) визначеної норми, правила, припису тощо), пор.: укр. *сірий* «неосвічений, малокультурний» (СУМ); пол. *czarna reakcja* «ludzie o skrajnych reakcyjnych dążeniach» (USJP); англ. *blue laws* «severe Puritanic laws said to have been enacted last century at New Haven, Connecticut, U.S.»; *White Australia* «a policy of restricting immigration into Australia to white people» (OED);

є) тіміологічну (оцінка учасника за ступенем важливості, цінності та значущості), пор.: укр. *світлий* «вельможний, знатний»: *В шатрі поставлено стіл і заставлено його багатою перекускою для світлих гостей* (СУМ); пол. *biały kruk* «osobliwość, rzadkość, unikat, głównie w odniesieniu do rzadkich, cennych książek» (USJP); англ. *red book* «the name of individual books of an official character, or otherwise important» (OED).

V. СЕМІОТИЧНА модель відтворює інформацію про асоціацію учасників соціальних ситуацій із певним стереотипно-символічним смислом, канонізовано або конвенціоналізовано закріпленим у суспільній свідомості через:

а) символ (асоціація учасника з певним канонізованим у суспільстві смислом), пор.: укр. *світле* «символ істини, розуму, освіти або радості, щастя»: *Точиться безупинна світова боротьба носіїв світлого з темними силами зла* (СУМ); пол. *biały tydzień* «tydzień bezpośrednio po uroczystości I Komunii świętej, w którym dzieci codziennie w uroczystych, komunijnych strojach uczestniczą we mszy i przyjmują komunię świętą»; *Zielone Świątki* «w Kościele rzymskokatolickim: święto zesłania Ducha Świętego obchodzone w siódmą niedzielę po Wielkanocy» (USJP); англ. *red hat* «a symbol of a cardinal's office» (OED);

б) квазісимвол (асоціація учасника з певним конвенціоналізованим у суспільстві смислом), пор.: укр. *білий білет* «свідоцтво про звільнення від військової служби»; *червона лінія* «умовна лінія, яка визначає межі і напрям чого-небудь» (СУМ); пол. *barwy narodowe* «połączenie kolorów w ściśle określonym porządku, będące symbolem danego państwa, występujące na flagach i innych znakach państwowych» (USJP); *złoty kołnierz* «w niektórych armiach (austriackiej, francuskiej) ranga generała» (SJP); англ. *blackball* «a black ball of wood, ivory, etc. put into the urn or ballot-box to express an adverse vote; hence, an adverse secret vote, recorded in any way»; *blue ribbon* «a small strip of blue ribbon worn by certain abstainers from alcoholic beverages, as a means of mutual recognition, and as a public indication of their principles» (OED);

в) стереотип (асоціація учасника з певними побутовими предметами та ситуаціями), пор.: укр. *чорний* «непрофесійний, підсобний, важкий фізично, часто пов'язаний із виробничим брудом, пилом тощо (про роботу, працю)» (СУМ); пол. *czarna robota* «ciężka, męcząca, źle płatna praca, często taka, przy której można się ubrudzić» (USJP); англ. *black gang* «a gang employed on such work as coaling, stoking, etc.» (OED).

2.1. Концептуалізація соціального простору людини в аспекті сучасних лінгвістичних теорій

Моделювання концептів соціальних ситуацій, виражених засобами перцептивних номінацій, не викликає особливих труднощів. Концептуальна структура таких назв легко прогнозована для моделювання і передбачає, скоріш за все, залучення ситуативної інтенції номінатора (Деменчук, 2003, с. 48), спрямованої на виокремлення та фіксацію ознак предметів при безпосередньому візуальному спостереженні. Однак існують номінації, в основі утворення яких (формування мотивуючої бази, вибір мотиватора і т. ін.) лежать складні лінгвокогнітивні процеси. Вирішення цих та інших питань знаходяться в компетенції теорії концептуальної інтеграції, теорії семантичних ролей, сучасної теорії тексту (дискурсу).

2.1.1. Концептуалізація соціального простору людини в аспекті теорії концептуальної інтеграції

Концептуальна інтеграція, або блендінг (Fauconnier, 1997; Fauconnier & Turner, 2002), є динамічною когнітивною операцією, яка нарівні з аналогією та концептуальною категоризацією намагається пояснити, яким чином на основі так званих вихідних ментальних просторів (input spaces) формується бленд-концепт – конструктор, який представляє ситуацію у новому ракурсі.

На тлі появи низки псевдокомполітних інновацій за зразком компоненту, який вбирає в себе семантику всієї вихідної моделі (пор.: *blackmail* > *greenmail* > *greymail*; *whitewash* > *blackwash* > *greenwash*), теорія концептуальної інтеграції допомагає встановити особливості словотвірної активності лексичних номінацій складної структури, зокрема й перцептивних фразеологізмів (ПФ), які характеризують певний аспект соціального простору людини.

Для пояснення вищезгаданих тенденцій обрано групу перцептивних номінацій, які диференціюють професійні групи за ознакою комірця певного кольору, пор.: англ. *blue collar, white collar, pink collar, gold collar, red collar, purple collar, orange collar, green collar, scarlet collar, brown collar, black collar, grey collar*, та їх перекладні відповідники: укр. *білі комірці, сині комірці, рожеві комірці*; пол. *białe kołnierzyki, niebieskie kołnierzyki, różowe kołnierzyki* тощо.

Значення досліджуваних ПФ об'єднані спільною семою 'belonging or relating to'. Номінації утворені за структурною моделлю А+N та характеризуються однаковим типом зв'язку між компонентами, демонструючи відношення партитивності, де комірць відповідного кольору є атрибутом належності до певної професійної групи. «Партитивність або «членство» – все це атрибути специфічно людського сприйняття об'єктивної дійсності, дякуючи якому образи-стереотипи існують в емпіричній звичайній свідомості як цілком реальні» (Сукаленко, 1992, с. 119).

Той факт, що робочий одяг або його деталь уособлює групу людей, пояснюється переінтегруванням різних за модальністю сигналів ще на рівні сенсорно-перцептивних процесів, коли психологічне значення кольору як його інваріантна величина «зростається» з образом певної групи людей (працівників). «Робочий одяг, деталь форменого одягу настільки тісно зрослися зі збірними образами людей, що стали вживатися для їх позначення» (ор. cit., с. 55). Формується образ-еталон, при схематизації якого одяг або деталь одягу набуває ознак соціокультурного феномену.

Використовуючи інструментарій концептуального аналізу похідної лексики (див. Петрова, 1999, с. 33), обрану групу перцептивних номінацій можна представити у вигляді концептуальної моделі позначення (див. Рис. 1.):

(ТАКИЙ-1 + ЩОСЬ /частина/) ознака → (ТАКИЙ-2) /ціле/ базис
blue collar blue-collar

Рис. 1. Концептуальна модель номінації *blue-collar*

Формування обраних для аналізу ПФ коріниться в усвідомленні людиною факту її належності до певної професійної групи. Первинні номінації *white collar* «relating to a population segment or class such as teachers, sales persons, office workers, civil servants» та *blue-collar*

«relating to a broad class such as farmers, miners, mechanics, construction workers» (WTNIDELU) засвідчують результат диференціації професійної діяльності в межах двох класів: *middle class* vs. *working class*, пор.: англ. *That public was the great and growing, vigorous 'white-collared' lower-middle class* (OED); укр. *Саме цим європейські «праві» зміцнювали свій електорат серед «білих комірців», дрібної та середньої буржуазії, фермерів, тобто прототипу «середнього класу»* (КТУМ) vs. *Blue-collar jobs are considered «working class» jobs* (IP). Поза тим, номінації розмежовуються за диференційними ознаками 'періодичність отримання заробітної платні', пор.: *blue-collar* «a broad class of wage earners» vs. *white-collar* «a class made up of salaried employees» (WTNIDELU), 'робочий одяг', пор.: *white-collar* «whose duties permit the wearing of street clothes and call for well-groomed appearance» vs. *blue-collar* «whose duties call for the wearing of work clothes or protective clothing» (WTNIDELU), 'місце та тип роботи', пор.: *blue-collar* «of people who do physical work in a factory» vs. *white-collar* «of people who work in offices, doing work that needs mental rather than physical effort» (CIDE).

На сучасному етапі спостерігаємо поглиблення поляризації названих професійних груп, яку позиціонують як закономірний розвиток соціального поступу, пор.: укр. *Це протиріччя між класичними «синіми комірцями» в посткласичному світі, з одного боку, і креативними «білими комірцями» високотехнологічної епохи – з іншого, схоже, дійшло до певної «точки неповернення»* (КТУМ); англ. *A hallmark of a post-industrial society is the prevalence of the white-collar, service sector rather than the blue-collar, industrial sector in its economy* (CD).

На тлі поляризації та диференціації професійних груп відзначаємо розширення обсягу концепту ситуації до меж семантики ідентифікації (соціального статусу), пор.: укр. *При цьому колишні інженери і «сині комірці» масово розчинилися в базарних лавах, які прийшли на зміну науково-виробничим об'єднанням і стали втіленням вітчизняного «ринку»* (КТУМ); пол. *Specyficzną grupę wśród tej kategorii więźniów stanowią tzw. białe kołnierzyki. No cóż, niby są to frajerzy. Wszak nie znają grypsarki, nie są jakoś szczególnie silni i odważni. A jednak ich pozycja jest w zakładzie wyjątkowa. Bo białe kołnierzyki to arystokracja! Szefowie gangów samochodowych. Handlarze narkotykami. Nieuczciwi biznesmeni. Niejeden z nich, na wolności, zatrudniał tego i owego git-człowieka* (КЖР), (соціальної організації),

Розширення обсягу концепту ситуації зумовлює появу додаткових семантично кодифікованих диференційних ознак. Зокрема, в номінації *white-collar* відзначаємо розширення за ознакою 'вчинення злочину в професійній діяльності', пор.: англ. *white-collar* «applied to a person who takes advantage of the special knowledge or responsibility of his position to commit non-violent, often financial, crimes»: *Older middle-class people are tempted to commit offences other than theft or violence, and the various kinds of 'white collar crime' are hard to detect – income-tax avoidance, bogus expense claims and complex business illegalities* (OED); укр. *Злочинці у «білих комірцях» швидко реагують на нововведення й намагаються мати зиск із інформаційних переваг* (КТУМ); пол. *Skala współczesnych przestępstw białych kołnierzyków wydaje się zdecydowanie większa, o czym i Polacy zdążyli się chyba przekonać, śledząc podejrzone interesy niektórych naszych biznesmenów* (КІР).

Розширення відзначаємо в номінативному обсязі концепту ситуації «білі та сині комірці». На рівні «вітальних зв'язків» (*vital relations*) (див. Fauconnier & Turner, 2002, p. 89-101) розширення реалізоване через відношення аналогії, пор.: англ. *blue-collar crime* is any crime committed by an individual from a lower social class as opposed to white-collar crime which is associated with crime committed by someone of a higher-level social class (WIKI), та якісно-рольові (*role-value*) конектори, пор.: *blue-collar scholar* or *blue-collar academic* is a person who comes from a family or background of blue-collar workers who enters into the study and training of higher education as an undergraduate student or is an academician doing scholarly work to make their professional living (*ibid.*).

Варто відзначити, що розширення номінативного обсягу концепту ситуації «білі та сині комірці» використовує різні техніки (способи) структурування бленд-концептів. Для номінації *blue-collar crime* – це двоконтурна мережа (*double-scope network*), позаяк у бленді реалізовано фрейми вихідних просторів «тип злочину» та «тип професійної групи». Натомість номінація *blue-collar academic* реалізує модель одноконтурної мережі (*single-scope network*), оскільки бленд-концепт структурований лише фреймом за ознакою «інституційна належність» (*vide supra*), пор.: *academic* «*a. Of or belonging to an academy or institution for higher learning; n. A member of a college or university*» (OED). Вивершенням концепту заданої ситуації слугує номінація *gray-collar*, що описує групу працівників, які за ознакою 'фізична праця' належать до категорії *blue-collar*, а за

ознакою 'інтелектуальна праця' – до категорії *white-collar*, пор.: *Gray collars refer to those, like engineers, who are officially white-collar but perform blue-collar tasks regularly as part of their jobs* (IP). Бленд-концепт такої номінації структурований за моделлю дзеркальної мережі (*mirror network*), оскільки всі ментальні простори містять спільний фрейм за ознакою «тип роботи».

Розширення обсягу концепту ситуацій інших «колірних комірців» реалізовано за ознакою зміни якісних (*value*) параметрів: *pink collar* (women), *gold collar* (high level knowledge), *red collar* (government), *purple collar* (information technology), *orange collar* (prison), *green collar* (environment and renewable energy), *scarlet collar* (sex), *brown collar* (military), *black collar* (manual or illegal).

2.1.2. Концептуалізація соціального простору людини в аспекті теорії семантичних ролей

Моделювання структури та змісту концепту соціальної ситуації передбачає опис когнітивних та комунікативних характеристик учасників ситуації та їх відношень. Ми розглядаємо учасника соціальної ситуації як багатовимірне явище, кожний вимір якого засвідчує певний аспект (грань) його характеристики (див. п. 1.1.).

Об'єктом аналізу слугуватимуть «ідеологічні» перцептиви – номінації, які позначають учасників ситуації ідеологічного протистояння, пор.: укр. *червоний* «перен. політ. протилежне білий»: *Чому один брат буває червоний, а другий білий, один винахідник, а другий просто бухгалтер?* (СУМ); пол. *biały* «*hist. w Polsce członek stronnictwa zachowawczego, antyrewołucyjnego w okresie powstania styczniowego*»: *Było to we wrześniu 1862 roku w chwili zaciętej walki, jaka się toczyła między tak zwanymi białymi i czerwonymi* (SJP); англ. *white* «*spec. An opponent of the Bolsheviks during the Russian Civil War (1918-21)*»: *Expeditionary Armies of Britain and the United States, invaded Northern Russia in order to link up with Russian Whites against Russian Bolsheviks* (OED). Співвіднесені за ознакою атрибутивності, такі номінації характеризують відношення об'єкта до класу однорідних об'єктів у перспективі змінних у часі властивостей. У контексті заданої ситуації такі властивості приписуємо учаснику з семантичною роллю Контрагент.

Контрагент – це учасник, якому відповідає компонент 'який протидіє комусь', див. (Fillmore, 1971, p. 376). Контрагент є компонентом семантики «ідеологічних» перцептивів, які відтворюють

ідею суспільної конвенціоналізації характеристик учасників ситуації протистояння. Особливістю ситуації є те, що окрім Контрагента в ній бере участь ще й активний суб'єкт, «причому дії цих двох учасників не збігаються: предикат описує повністю лише діяльність суб'єкта, але не діяльність контрагента» (Апресян, 1995, с. 127).

Ми розглядаємо учасника Контрагент у системі протиставлення іншому Контрагентові, акцентуючи увагу на обопільній «контрагентивності» учасників. Своєрідним номінативним підкріпленням такої обопільності є існування численних корелятивних пар перцептивних номінацій, пор.: укр. *червоноармійці* vs. *білогвардійці*; пол. *czerwonogwardzista* vs. *białogwardzista*; англ. *bluecoats* vs. *graycoats* тощо. Номінативну природу таких пар, очевидно, визначає амбівалентність кольорів – характеристика протиставлення у змісті колірної картини світу, пор.: англ. *The civil discords so dreadfully prosecuted in the wars of the White and Red Roses* (cf. *rose* «Eng. Hist. The flower, white or red, which was respectively the badge, emblem, or symbol of the rival Houses of York and Lancaster») (OED). З когнітивного погляду колірну амбівалентність можна представити як феномен «сислової енантіосемії» – відношення, яке засвідчує осмислення поляризації змісту колірної картини світу через систему колірних опозицій, пор.: англ. *black* «In Italian history. A member or supporter of the political faction of the Neri, the opponents of the Bianchi (Whites), in a feud which began in Pistoia in 1300 and later spread to Florence; In Rome, a supporter of the Vatican as opponents of the Italian monarchy»: *Were you a White and for the people, or a Black and for the nobles?* (OED). У такому ракурсі статус учасника Контрагент визначає контрпозиція – компонент, який указує на відношення протилежності (протиставлення) своєму Опонентові. Такого учасника доцільно кваліфікувати через семантичну роль Антагоніста – актанта ситуації конфлікту, ворожого до суб'єкта, який виконує стосовно нього дії, відмінні від дій суб'єкта (див. НОССРЯ, XXIV).

Введення компонента 'контрпозиція' є необхідною умовою, позаяк дає можливість не лише схарактеризувати суб'єктів протистояння, а й зафіксувати семантичну роль, яку кожен з учасників виконує в заданій ситуації. Річ у тім, що система протиставлень передбачає відносно довільну інтерпретацію семантичної ролі Контрагента, пор.: укр. *чорні* «фігури в шахах або шашки такого кольору на противагу до білих» (СУМ). Протиставлення білих і чорних фігур у заданих умовах може

осмислюватися по-різному. Це може бути протиставлення за кольором: *білий vs. чорний*, за функцією: *білі починають гру vs. чорні продовжують*, за результатом: *білі починають і виграють* або *чорні починають і ставлять мат у два ходи* (умова шахової задачі) тощо. Кожне з цих протиставлень представляє контрпозицію, яку Контрагент (білі фігури) займає відносно свого Антагоніста (чорні фігури) та навпаки.

Екстраполяція цього принципу на соціальну ситуацію дає можливість визначити стратегії (контр)агентивної поведінки учасників, а також з'ясувати ідеологічні мотиви, пріоритети учасників заданої ситуації. Так, семантика колоратива *білий* «перен. політ. ворожий радянській владі» фіксує контрпозицію на основі смислового компонента 'протидія-ініціація', пор.: *ворожий* «який виявляє ворожнечу, ненависть; сповнений недоброзичливості» (СУМ). Такий же компонент реалізує «ідеологічна» номінація *red* «one who advocates the violent overthrow of an existing social or political order» (WTNIDELU), пор.: *advocate* «to call (to oneself), summon, invite» (OED). Для порівняння, польська номінація *biały* «reakcjonista, kontrrewolucjonista» (SJP) та англійська номінація *white* «instigated or carried out by reactionary forces as a counterrevolutionary measure» (WTNIDELU) реалізують контрагентивне відношення на основі смислового компонента 'протидія-реакція'. Варто відзначити, що ідеологічно марковані компоненти семантики перцептива можуть впливати на комунікативний ранг учасника ситуації (Падучева, 1998), пор. пониження рангу позиції Антагоніста в радянському ідеологічному дискурсі: пол. *Dzięki kierownictwu partii komunistycznej masy pracujące Związku Radzieckiego rozgromiły i przepędziły w okresie wojny domowej obcych interwentów i białogwardzistów* (SJP).

Ситуація «контрагентивність» охоплює різні типи контрпозицій, які визначають протистояння Контрагента та Антагоніста. Такі контрпозиції можна співвіднести з типами опозицій, якими традиційно послуговуються при аналізі фонологічної системи мови: привативною, еквіполентною, градуальною та корелятивною.

А. Привативна контрпозиція – компонент опозиції, який характеризує Контрагента за ознакою, відсутньою в Антагоніста, пор.: укр. *червоні* «захисники радянського соціалістичного ладу»: *Ворог знав, що це була остання перепона для червоних, і осканеніло обстрілював міст* (СУМ). Привативна контрпозиція характеризує учасників ситуації як нерівноправних членів, відзначаючи маркованість одного та немаркованість іншого. Компонент

‘захисники’ представляє маркованого Контрагента, оскільки є показником учасника, який виявляє явну «контрагентивність» стосовно свого опонента. Щоправда, це «вимушений» Контрагент – учасник, який «контрагентує» (чинить опір), оскільки склалися обставини, які змушують його стати Контрагентом, пор.: укр. *червоний терор* «крайні заходи, до яких вдається революційна влада у відповідь на жорстокі й підступні дії контрреволюційних сил»: *Наш червоний терор є захист робітничого класу від експлуататорів, є придушення опору експлуататорів* (СУМ).

Можна констатувати, що немаркований Контрагент реалізує контрпозицію «вимушене протистояння» на основі контрагентивного смислу ‘протиція через захист’. Контрпозицію маркованого Контрагента (Антагоніста) досить часто реалізує семантика корелятивного перцептива, пор.: укр. *білий «політ. протилежне червоний»* (СУМ); англ. *white army* «a group which opposed the Red Guards in Finland in 1918» (OED). Проте маркований і немаркований Контрагенти можуть бути «прописані» в семантиці того ж перцептива у випадку, якщо фокус уваги зосереджений на змісті протистояння, пор.: укр. *білогвардієць* «той, хто воював проти Радянської влади в лавах білої гвардії; контрреволюціонер» (СУМ). Маркований Контрагент (‘той, хто воював’; ‘контрреволюціонер’) vs. немаркований Контрагент (‘радянська влада’) в семантиці корелята експлікує ідею протиборчих ідеологій «білих» та «червоних», пор.: *білий терор* «розгром революційних організацій робітничого класу, масові арешти, вбивство революційних і прогресивних діячів як метод боротьби буржуазної контрреволюції з революційним рухом» (СУМ).

В польській та англійській мовах ідеологічні номінації *czerwony* «osoba o poglądach, zapatrywaniach lewicowych; socjalista, komunista» (USJP) та *red* «a radical, republican, or anarchist; a Russian Bolshevik; a communist, or extreme socialist» (OED) теж характеризують учасника контрагентивної ситуації як ідеологічно маркованого. Однак зміст контрагентивності, який реалізують ці номінації, дещо інший. Зокрема, в англійськомовному дискурсі такий учасник часто подається як ініціатор протиставлення на підставі порушення ним основних морально-етичних норм, пор.: *I'm a Tory, if anything. I'm certainly not a Red. Why should I help to snatch the good gold from the Primrose Leaguers and hand it over to the Third International?* (OED), норм загальноприйнятої суспільної поведінки, пор.: *My father was a Red – an Anarchist* (ibid.), вияву агресії, войовничості, пор.: *They fret as if they were Reds under a Cæsar* (ibid.) і т. ін. Пор. також номінації

red-baiter «one who seeks out and harasses supposed communists»: *Professor Nove may be in danger of incurring from some of our red-baiters the ludicrously unjustifiable charge of being an apologist for Stalin* та *reds under the bed* «used to denote an exaggerated or obsessive fear of the presence and harmful influence of communist sympathizers in a particular society, institution, etc.» (ibid.). Подібна ситуація спостерігається й у сучасних українськомовному та польськомовному ідеологічних дискурсах, пор.: укр. *8 лютого, після кількадечних важких боїв і гарматних обстрілів, місто окупували червоні, які розпочали справжнє полювання на українців* (КТУМ); пол. *Bez tego z łatwością możemy dowieść tezy, że gospodarka grzęźnie w coraz głębszych sprzecznościach albo też że dynamicznie się rozwija, że całą Polskę trzymają w garści czerwoni, zieloni lub czarni albo Żydzi, Bank Światowy i wolnomularstwo* (КЖР).

Б. Еквіполентна контрпозиція – компонент опозиції, який характеризує Контрагента за тією ж ознакою, що й Антагоніста, пор.: англ. *blue* «a person who has played a sport for Oxford or Cambridge University against the other university» (CIDE). Рольова структура інкорпорованих актантів ('Oxford University' vs. 'Cambridge University') реалізує сценарій контрагентивності, в якому внутрішні учасники ситуації протиставлені за ознакою рівноправності, пор.: англ. *blue* «light blue and dark blue have become the distinctive colours of the representatives both of Eton and Harrow Schools, and of Cambridge and Oxford Universities, in their rival athletic contests; 'to win his blue', or 'to be a Blue', is to be chosen to represent his University or School in rowing, cricket, etc.; 'an old Blue' is one who has rowed or played in an inter-University contest» (OED). Еквіполентність Контрагента та Антагоніста очевидна, оскільки концептуалізація університетів як суперників в атлетичних змаганнях базується на презумпції їх рівноправності як суб'єктів протистояння (суперництва). Варто однак відзначити, що в «ідеологічному» дискурсі учасники «командного протистояння» закономірно втрачають статус рівноправних членів, оскільки важливішим є характер осмислення ситуації мовцем, див. (Апресян, 1995, с. 258). Дійсно, факт виграшу або програшу певної команди буде висвітлений у такій перспективі, яка задовольнятиме комунікативні наміри мовця. Результат таких намірів фіксує відповідне аранжування синтаксичних позицій учасників, пор.: англ. *The Light Blues of Cambridge have won six straight times against the Dark Blues of Oxford* (BNC) vs. *The Light Blues had suffered six defeats on the bounce* (Skysports, 2016); пол. *Biało-*

czerwoni pokonali w towarzyskim meczu Litwę 2:1 (KJP) vs. Białoczerwoni przegrali z Finlandią (Łacznaspilka, 2021); укр. *В 1/16 фіналу «червоно-білі» здолали в рідних стінах ереванський «Арарат» (КТУМ) vs. А у зустрічі за третє місце червоно-білі програли молдовському колективу «Даскул» (Fskryvbas, 2021).*

В. Градуальна контрпозиція – компонент опозиції, який характеризує Контрагента за ознакою ступеня вияву якості відносно Антагоніста, пор.: *black-and-tan* «a member of a political organization, favouring proportional representation of whites and blacks in politics – opposed to *lily-white*» та *lily-white* «a member of a political organization, favouring the exclusion of blacks esp. from politics – opposed to *black-and-tan*»: *Black-and-tan Republicans also faced aggressive opposition from lily-white factions (BRIT)*. Градуальна контрпозиція реалізується на основі уявної шкали «представництва «білих» і «чорних» у політиці», де ліва крайня межа репрезентує «представництво лише «білих»», середня – «пропорційне представництво «білих» і «чорних»», а права крайня межа – «представництво лише «чорних»». Доказовою базою існування такої шкали є дискурсивна номінація, яка, орієнтуючись на семантичну роль ключового Контрагента (Антагоніста) може актуалізувати повну (розгорнуту) градуальну контрпозицію, пор.: пол. *«Czerwoni» każdej epoki bardziej wierzą w siłę swoich argumentów, «biali» zaś, czy – jak dzisiaj – czarni lub brunatni, w pięść uzbrojona, kraty, knut i pałkę (SJP)*; укр. *Всі вони – оранжеві, блакитні, рожеві, червоні, а також білі й пухнасті мали пряму зацікавленість у тому, щоб у державі існувала бодай одна незалежна структура, спроможна виносити неупереджені, кваліфіковані рішення (КТУМ)*.

Г. Корелятивна контрпозиція – компонент опозиції, в якій Контрагент відрізняється однією ознакою від Антагоніста, а за іншими ознаками збігається, пор.: укр. *чорняк* «заст. розм. чорна балотувальна куля, яка означала подачу голосу проти якої-небудь кандидатури» (СУМ); пол. *gałka* [**gałz* 'dark, murky'] «*hist. kulka służąca dawniej do losowania wyborach i sądownictwie; głos w wyborach, przy głosowaniu; los*» (SJP); англ. *blackball* «an adverse vote esp. as excluding an applicant from membership in an organization» (WTNIDELU). Перцептивна номінація описує ситуацію, яку схематично можна представити так: Контрагент *виступає за виключення з членства Антагоніста*. Контрпозиція фіксує протиставлення, у якому Контрагент та Антагоніст розглядаються як члени тієї ж організації, можливо, з рівними правами, обов'язками

тощо (ознака збігається), проте в умовах, які склалися, Контрагент отримує повноваження, яких не має Антагоніст (відмінність за посесивною ознакою 'хтось має більше чогось, ніж інший'). Варто відзначити, що на відміну від привативної контрпозиції, в якій дії Контрагента та Антагоніста виявляють ознаки *обопільної* супротивності, корелятивна контрпозиція акцентує увагу на односторонньому характері таких дій: Антагоніст (проти кого голосують) не може протидіяти Контрагентові, оскільки цього не дозволяють умови «контрагентивності» (член групи, проти якого голосують, не має повноважень голосувати проти інших членів групи).

Не менш важливою для кваліфікації учасників ситуації «протистояння» є параметр таксономічного класу. Основними таксономічними класами для контрагентивних учасників є: **ПРОТИБОРЧИЙ КОЛЕКТИВ** – група, угруповання, члени якої об'єднані спільною метою (досить часто) на ґрунті ідеологічних переконань, пор.: укр. *Усі внутрішні вороги Радянської влади поклали великі надії на «переродження» радянської системи господарства в капіталістичну. Надії непманської буржуазії і куркульства всіляко підтримувала група білоемігрантів* (СУМ); пол. *Poległ śmiercią bohaterką pod Syzraniem w boju z białogwardzistami* (SJP); англ. *Our army won many important victories against our White-Guardist class enemies in the first years of the Revolution* (BNC); **ЧЛЕН ПРОТИБОРЧОГО КОЛЕКТИВУ** – представник угруповання, особа, яка (за своєю волею або супроти неї) поділяє погляди, проповідує ідеологію протиборчого колективу, пор.: укр. *Як же ви з такими думками і поглядами опинилися білоемігрантом у Польщі?* – *відверто дивувався Юрко* (СУМ); пол. *Mój dziadek nazywał się Iwan Derigłasow, był białogwardzistą. W czasie rewolucji radzieckiej walczył po stronie carskiej* (KJP); англ. *But what is he? A reactionary? A White Guardist?* (BNC); **ІДЕОЛОГІЯ ПРОТИБОРЧОГО КОЛЕКТИВУ** – сукупність політичних, правових, моральних тощо поглядів, які характеризують діяльність протиборчого колективу, пор.: пол. *Ofiarą prześladowań padali wszyscy, którzy ośmielili się kiedykolwiek występować przeciw brunatnemu faszyzmowi* (KJP); англ. *There have been many Indian papers since, mainly in Durban, which have, to a greater or lesser extent, opposed white supremacy* (BNC); **ДІЇ ПРОТИБОРЧОГО КОЛЕКТИВУ** – вчинки або засоби протиборчого колективу задля досягнення ідеологічної мети, пор.: укр. *червоний терор vs. білий терор* (vide supra); пол. *W piwnicy przy kociołku przesiedział do obiadu.*

Co ich czeka? Czerwony terror albo emigracja (КЖР); англ. *French ministers could show clemency at Paris, but they were not so well able to keep down the fury of the Royalists in the provinces. Thus was the Red Terror succeeded by the White* (OED).

2.1.3. Концептуалізація соціального простору людини в аспекті сучасної теорії тексту

Сучасна теорія тексту відстоює ідею аналізу текстових масивів за принципом: знання – первинне, текст – вторинний. Текст виступає як опредметнене знання: знання про світ, про структуру комунікативної ситуації, про сам текст. З цього погляду текст можна розглядати в двох аспектах: семасіологічному (як інтерпретацію його змісту) та ономасіологічному (дослідження тексту як номінативної одиниці). Для лінгвістики тексту пріоритетним є ономасіологічний аспект. «Найважливішим, якщо не основним аспектом тексту є його номінативний бік, відповідність мовних елементів до позначуваних ними позамовних об'єктів, які реально існують або мисляться» (Гак, 1974, с. 61).

Процедура аналізу в межах ономасіологічного аспекту передбачає встановлення залежності між концептом тексту, що репрезентує знання «семантичного простору» автора (ідіоконцепт), суспільства та його культури (етноконцепт), та знаннями, які кодує семантика лексичної номінації. Пор. «Когнітивний потенціал похідних слів найповніше можна прослідкувати тріадою: фрейм твірного слова – фрейм похідного слова – фрейм тексту» (Полужин, 1999, с. 169).

Основним поняттям аналізу, який відображає таку взаємозалежність, є ономасіологічне узгодження – «ономасіологічний контекст як семантико-смысловий радіус дії одиниці, що відображає в мовленні когнітивно-номінативну діяльність автора тексту» (Селиванова, 2000, с. 184). Для лексичної номінації значущість ономасіологічного узгодження проявляється через його концептуалізацію як процес створення та експлікації авторського концепта на основі когнітивності тексту як інформаційного масиву, закладеного у творі (op. cit., с. 185). З цього погляду номінативний план текстового масиву (його окремих елементів) являє собою когнітивну програму, інструкцію, яка «спрямовує сприйняття та інтерпретацію читача та дозволяє йому побудувати відповідну концептуальну модель тексту з тих «зліпків» досвіду, які зберігаються в його пам'яті в момент сприйняття тексту» (Воробьева, 1993, с. 57).

Когнітивна обробка людиною тексту передбачає процес зустрічної активності реципієнта, першочергове завдання якого спрямоване на вибір «перцептивної бази» (Мурзин & Штерн, 1991, с. 154). Реципієнти інтерпретують тексти «в межах своїх перцептивних еталонів» (Белянин, 1988, с. 96). З цієї перспективи перцептивні номінації розглядаються як когнітивні точки референції, які забезпечують читачеві-реципієнту «отримання вивідного знання» (Залевская, 1988, с. 36).

Спроектвані на перцептивну картину світу, такі знання покликані формувати «стратегію породження та сприйняття тексту на певному синхронному зрізі» (Воробьева, 1991, с. 132). Зокрема дослідження інформаційного потенціалу назв кольорів в англomовній художній прозі виявляють такі стратегії формування тексту: а) стратегії створення зорового образу (персонажу, місця дії, оточуючого середовища); б) стратегії передачі інформації асоціативного плану (репрезентація емоційних та інтелектуальних станів персонажу); в) стратегії реалізації та розкриття основної ідеї твору. Активізація будь-якої з цих стратегій розглядається як висунення на передній план частини фреймової структури, в «межах» якої назви кольорів функціонують у художньому тексті (Курмакаева, 2001, с. 5-6).

Розглянемо приклад ономасіологічного узгодження номінації *black-and-white* для декодування концепту ситуації соціального конфлікту на тлі протистояння расових груп у сучасному американському дискурсі (Holloway, 1998; Clemetson & Helper, 1998; Meyer, 1999; Fay, 2007).

«Біла» вчителька працює в одній з афроамериканських шкіл міста Нью-Йорк. Для зацікавлення дітей вона знаходить книжку про темношкіру дівчинку і робить чорно-білі копії цієї книжки для всіх учнів класу. Діти були у захопленні, чого не можна сказати про їх батьків. Останні, знайшовши свій підтекст, майже лінчували вчительку біля школи, виявивши прояви зворотного апартеїду *black vs. white: Reduced to flat black-and-white images, the book's illustrations of a girl with a wiry shock of hair became caricatures easy to misconstrue* (Clemetson & Helper, 1998).

Інтерпретація чорно-білих образів, які читач початково сприймає через актуалізацію прототипного значення назв кольорів (*black-and-white images*), поступово зміщує фокус уваги в бік етносемантики кольору. Декодуючи текстовий концепт із використанням стратегії граничної пари «black vs. white», читач

уявляє картину двох груп людей, полярно віддалених одна від одної, умовно поділених на клас «білих» і клас «чорних», пор.: *There is a dated, but still accepted, code among some blacks that certain subjects should not be discussed by or among white folks* (ibid.).

Подальший розвиток подій – дорослі інтерпретують ситуацію на «власний розсуд» (вбачають прихований підтекст у «чорно-білих зображеннях»): *A student's mother who briefly looked over a few copied pages from the book that her daughter had been given to read became incensed. She made leaflets of the pages, and included an uncomplimentary note about the 'white teacher' who was teaching negative racial stereotypes* (Fay, 2007) – демонструє активізацію механізму контрарних пар (актуалізація символічного значення кольору), пор.: *black-and-white «sharply divided into good and evil groups, camps, or sides»* (WTNIDELU). Ця ж стратегія активізує суперечність іншого плану – дітей і батьків (безпосередність одних vs. упередженість інших), пор.: *But most of all, the children in the all-black and -Hispanic class liked that little Brenda looked like them. They loved the book so much that they begged the teacher for copies. Some parents thought a white teacher had no business raising such a culturally sensitive subject* (Clemetson & Helper, 1998). Інтерпретація змісту суперечності виявляє ключову ознаку в змісті текстового концепту – вияв (невияв) толерантності, пор.: *Children understand right away that this book is about acceptance and celebration. Some adults have not gotten there* (ibid.).

3. Висновки

Концептуалізація соціального простору людини в обсязі перцептивних номінацій засвідчує виразну тенденцію до його психологізації, таксономізації, аксіологізації та семіотизації, що підтверджує закономірність зумовленості перцептивної категоризації чинником параметра соціального простору.

Інформація, відображена в семантиці перцептивних номінацій української, польської та англійської мов, представляє концепт соціального простору людини як багатовимірне і багатоаспектне явище. Реалізований у вимірах лексичної, сентенційної та дискурсивної номінацій, такий концепт характеризує соціальний світ дискурсу в аспекті гносеологічних (орієнтованих на пізнавальну цінність учасників соціальної ситуації), ситуативних (орієнтованих на характер відношень між учасниками соціальної ситуації),

комунікативних (орієнтованих на позиційну активність учасників соціальної ситуації) і дериваційних (орієнтованих на розширення обсягу учасників або властивостей учасників соціальної ситуації) стратегій номінатора.

Перспектива реконструкції мовної соціальної картини світу визначає доцільність семантичного моделювання соціального простору людини, дослідження механізмів формування та реалізації соціальних концептів, вивчення соціальних ситуацій у структурі дискурсу. Вибір аспектів зумовлений тенденцією сучасних семантичних студій до тлумачення змісту мовної одиниці в межах когнітивно-функціонального (такого, що обстоє ідею когнітивної та функціональної зумовленості мовного значення) підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Апресян, Ю.Д. (1995). *Избранные труды. Лексическая семантика*. Москва: Языки русской культуры.
- Белянин, В.П. (1988). *Психологические аспекты художественного текста*. Москва: Издательство Московского государственного университета.
- Бурдьё, П. (2007). *Социология социального пространства*. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Величковский, Б.М. (2006). *Когнитивная наука: основы психологии познания*. Москва: Смысл; Издательский центр «Академия».
- Воробьева, О.П. (1991). Реализация коммуникативных прав адресата художественного текста как показатель изменений языковой картины мира (на материале оригинала и переводов «Беовульфа»). *Картина мира: лексикон и текст (на материале английского языка)*, 375, 132-138.
- Воробьева, О.П. (1993). *Текстовые категории и фактор адресата*. Киев: Вища школа.
- Гак, В.Г. (1974). О семантической организации текста. *Лингвистика текста. Материалы научной конференции*. (с. 61-66). Москва: Издательство Московского государственного педагогического института.
- Деменчук, О.В. (2003). *Колоративна композиція в англійській мові: когнітивно-ономасіологічний аспект*. (Дис. ... канд. філол. наук). Київський національний лінгвістичний університет, Київ.
- Деменчук, О.В. (2015). *Динамічні семантичні моделі перцептивної лексики в українській, польській та англійській мовах: зіставний аспект*. (Дис. ... д-ра філол. наук). Київський національний лінгвістичний університет, Київ.

- Залевская, А.А. (1988). *Понимание текста: психолингвистический подход*. Калинин: Калининский государственный университет.
- Кибрик, А.Е. (2005). *Константы и переменные языка*. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Кронгауз, М.А. (2001). *Семантика*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет.
- Курмакаева, В.Ш. (2001). *Символика цвета в английском художественном тексте*. (Автореф. дис. ... канд. филол. наук). Московский ордена Дружбы народов государственный педагогический институт, Москва.
- Лазарев, Ф.В., & Трифонова, М.К. (1999). *Философия*. Симферополь: СОНАТ.
- Мерло-Понти, М. (1999). *Феноменология восприятия*. Санкт-Петербург: Ювента, Наука.
- Мурзин, Л.Н., & Штерн, А.С. (1991). *Текст и его восприятие*. Свердловск: Издательство Уральского государственного университета.
- Падучева, Е.В. (1998). Коммуникативное выделение на уровне синтаксиса и прагматики. *Семиотика и информатика*, 36, 82-107.
- Петрова, О.Б. (1999). Концептуальный анализ производной лексики (на материале английских существительных). *Вісник Черкаського університету*, 11, 25-48.
- Полюжин, М.М. (1999). *Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення*. Ужгород: Закарпаття.
- Селиванова, Е.А. (2000). *Когнитивная ономазиология*. Киев: Фитосоциоцентр.
- Сорокин, П.А. (2005). *Социальная мобильность*. Москва: Academia; LVS.
- Сукаленко, Н.И. (1992). *Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира*. Киев: Наукова думка.
- Филиппов, А. (2000). Социология пространства: общий замысел и классическая разработка проблемы. *Логос*, 2(23), 113-151.
- Ченки, А. (2002). Семантика в когнитивной лингвистике. В: *Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления*. (с. 340-369). А.А. Кибрика, И.М. Кобозевой, И.А. Секериной (ред.). Москва: Едиториал УРСС.
- Clark, H.H. (1973). Space, time, semantics, and the child. In: *Cognitive development and the acquisition of language*. (pp. 27-63). T.E. Moore (ed.). National Science Foundation (U.S.). N.Y.: Academic Press.

- Fauconnier, G. (1997). *Mappings in thought and language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- Fillmore, Ch. (1971). Types of Lexical Information. In: *Semantics. An interdisciplinary in philosophy, linguistics and psychology*. (pp. 370-392). D.D. Steinberg, L.A. Jakobovits (eds.). Cambridge: Cambridge University Press.
- MacLaury, R.E. (1997). *Color and cognition in Mesoamerica: Constructing categories as vantages*. Austin: University of Texas Press.
- Simmel, G. (1995). Soziologie des Raumes. In: *Georg Simmel Gesamtausgabe*. Bd. 7. (S. 132-183). R. Kramme, A. Rammstedt, O. Rammstedt (eds.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- КТУМ: Корпус текстів української мови. (2022). Available at: <http://www.mova.info/corpus.aspx>
- НОССРЯ: Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. (2003). Ю.Д. Апресян (ред.). Москва: Языки славянской культуры.
- СУМ: Словник української мови. (1970-1980). Київ: Наукова думка.
- BNC: *The British National Corpus*. (2022). Available at: <http://www.natcorp.ox.ac.uk>
- BRIT: *Britannica*. (2022). Available at: <http://www.britannica.com>
- CIDE: *Cambridge International Dictionary of English*. (1995). P. Procter (ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- CD: *Cambridge Dictionary*. Available at: <https://dictionary.cambridge.org>
- Chinni, D. (2021). *The GOP is rapidly becoming the blue-collar party. Here's what that means*. Available at: <https://www.nbcnews.com/politics/meet-the-press/gop-rapidly-becoming-blue-collar-party-here-s-what-means-n1258468>
- Clemetson, L., & Helper, E. (1998). Caught in the Cross-Fire. *Newsweek*, Dec. 14.
- EPWN: *Encyklopedia PWN*. (2022). Available at: <https://encyklopedia.pwn.pl>
- EZ: *Encyklopedia Zarządzania*. (2022). Available at: <https://mfiles.pl/pl>
- Fay, T. (2007). *Background of nappy hair controversy*. Available at: <https://www.adversity.net/background-of-nappy-hair-controversy/>

- Fckryvbas. (2021). «Кривбас» U-10 увійшов до топ-4 на міжнародному турнірі у Молдові. Available at: <https://fckryvbas.com/post/krivbas-u-10-uviishov-do-top-4-na-turniri-u-moldovi>
- Holloway, L. (1998). Threatened over book, teacher leaves school. *The New York Times*, Dec. 1.
- IP: *Investopedia*. (2022). Available at: <https://www.investopedia.com/>
- Karpacz-Oboładze, E., & Kuźniak, A. (2018). *Krótką historia o długiej miłości*. Kraków: Znak.
- Kelsey-Sugg, A. (2020). *If public speaking terrifies you, you're not alone – but there's plenty you can do about it*. Available at: <https://www.abc.net.au/news/2020-02-29/public-speaking-tips-from-an-expert-and-a-scaredy-cat/11988054>
- KJP: *Korpus języka polskiego*. (2022). Available at: <http://korpus.pwn.pl/>
- Laczynaspilka. (2021). *Biało-czerwoni przegrali z Finlandią*. Available at: <https://www.laczynaspilka.pl/aktualnosci/reprezentacja-futsalu/futsal-bialo-czerwoni-przegrali-z-finlandia>
- Meyer, L. (1999). 'Nappy Hair' still touchy class subject. Available at: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1999-mar-25-mn-20855-story.html>
- Skysports. (2016). *Oxford 18-23 Cambridge: Light Blues claim Varsity victory*. Available at: <https://www.skysports.com/rugby-union/news/12321/10688146/oxford-18-23-cambridge-light-blues-claim-varsity-victory>
- OED: *Oxford English Dictionary*. (2009). Electronic dictionary (vers. 4.0). Oxford: Oxford University Press.
- PLWIKI: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*. (2022). Available at: <https://pl.wikipedia.org/>
- SFJP: *Słownik frazeologiczny języka polskiego PWN*. (2008). Available at: Płyta CD. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1.0.
- SJP: *Słownik języka polskiego*. (1997). Available at: Płyta CD. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1.0.
- ULIF: *Словник української мови online* (2022). Available at: <https://services.ulif.org.ua/>
- USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego*. (2004). Available at: Płyta CD. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 1.0.
- WIKI: *Wikipedia. The Free Encyclopedia*. (2022). Available at: <https://en.wikipedia.org>
- WTNIDELU: *Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged*. (1981). Springfield: Merriam-Webster Inc., Publ.

Наукове видання

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ
СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

Історія та сьогодення філологічної науки

Том 5

Academic Edition

LINGUISTIC CONCEPTUALISATION
OF PERSON'S SOCIAL SPACE

Collective work

History and Contemporaneity of Philological Science

Volume 5

Формат 60x84¹/₁₆.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Гарнітура Century Schoolbook.

Друк. арк. 7,2. Наклад 100.

Редакційно-видавничий відділ

Рівненського державного гуманітарного університету

м. Рівне, 33000, вул. Ст. Бандери, 12

тел.: (0362) 26-48-83

Друк: «ПараГраф+»

м. Рівне, 33000, вул. Гетьмана Мазепи, 6/8

тел.: (0362) 26-49-27